

УДК 94(477.51)“19”

Католик А. В.

старший викладач кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін, Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка (Україна, Чернігів), katolyk9@gmail.com,

Панченко В. І.

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології України, Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка (Україна, Чернігів), val_panchenko@mail.com

ПРОТИЕПІДЕМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСЬКИХ ЗБОРІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1915–1917 РР.

В проблемно-хронологічному порядку досліджується медико-санітарна діяльність губернських і повітових земських зборів на Чернігівщині у 1915–1917 рр. Основна увага приділяється фінансово-матеріальному аспекту організації боротьби з епідемічними хворобами органами місцевого самоврядування на території Чернігівської губернії. Визначені форми участі передових діячів місцевої земсько-медичної громади у створенні ефективної санітарної системи, розглянуті зміни повітової земської медицини та шляхи розв'язання земствами проблем кадрової політики у медичній сфері за умов воєнного часу.

Ключові слова: земство, губернія, земські збори, земська медицина, земський діяч, земський лікар, земський фельдшер.

Більш ніж півстолітня історія земської медицини тривалий час привертає увагу наукової громади. У 60–х роках ХХ ст. чернігівські дослідники Л. Замдорг, Д. Рябко охарактеризували проблеми становлення й розвитку місцевої санітарно-епідеміологічної організації [5]. На зламі ХХ–ХХІ століть лікарі-красзнавці А. Груша, В. Гончаренко, М. Дуля продовжили вивчення історії земської медицини у Чернігівській губернії, але доволі поверхово розглянули питання організації земствами протиепідемічної роботи [4]. Позитивно оцінюючи наукові праці О. Рогози, Н. Рубан, Д. Мірошниченка, варто зауважити, що у дисертаціях вищезгаданих вчених, паралельно із розглядом діяльності земств по створенню системи “народного здоров'я” на Лівобережній та Південній Україні, розкриті лише деякі аспекти організації санітарної справи на Чернігівщині [21].

Отже, незважаючи на системні дослідження земської медицини в окремих губерніях та вивчення профілактичного напрямку її розвитку, залишається дискусійним питання впливу воєнних подій на систему охорони здоров'я кожного регіону. Напередодні трагічних роковин 100–літньої давності автори статті, спираючись на матеріали місцевої періодики 1915–1917 рр., намагаються висвітлити специфічні риси земської медицини Чернігівській губернії часів Першої світової війни, у проблемно-хронологічному порядку розкривають основні форми та напрями фінансово-матеріального забезпечення протиепідемічної роботи органами місцевого самоврядування в умовах воєнного часу.

Чернігівська губернія, що входила до складу Російської імперії, не могла залишатися осторонь військових конфліктів, які вносили певні корективи у систему надання медичних послуг та організацію боротьби з інфекційними хворобами. Якщо епідемічна ситуація на Чернігівщині у першій половині 1914 р. не викликала суттєвого занепокоєння у медиків, то з початком Першої світової війни, з появою масової кількості біженців та хворих (або поранених) воїнів, помітне її стрімке погіршення.

Без сумніву, організація земствами ефективної протиепідемічної роботи була б неможлива без достатньої фінансово-матеріальної підтримки санітарних заходів. На початку 1915 р., відчуваючи загрозу епідемічних спалахів, земства почали збільшувати витрати на медичну частину та боротьбу з епідемічними хворобами відповідно до власних потреб і можливостей.

У січні 1915 р. Новгород–Сіверські повітові земські збори встановили річні витрати на розвиток медицини у розмірі 61 959,45 руб., що складало 20% повітового бюджету [15, с. 3–4]. Новозибківські повітові земські збори визначили медичний кошторис 1915 р. на рівні 70 681, 54 руб. [16, с. 3–4]. Річні витрати, встановлені Суразькими повітовими земськими зборами на розвиток медицини у 1915 р., склали 88 135,39 рублів. З цієї суми на утримання лікарсько-фельдшерського персоналу та акушерок виділено 35 452,15 руб., на лікувальні установи – 22 815,79 руб., земські аптеки – 3 954,35 руб., на закупівлю медикаментів – 16 тис. руб., на попередження та припинення епідемічних хвороб – 2 тис. руб. (2,2% від загальних витрат) [29, с. 3–4].

У 1916 р. медичні витрати у губернії поступово зростають. 10 лютого 1916 р. Чернігівські губернські земські збори встановили кошторис на медицину в розмірі 666 618,29 руб. (32,5% від загального бюджету на 1916 р). Між установами, які займалися протиепідемічною роботою, губернські кошти були розподілені наступним чином: Пастерівський інститут губернського земства отримав 5 356 руб., Чернігівська земська фельдшерська школа – 23 991 руб., віспаний телятник – 4 884 руб. Принагідно зазначити, що на народну освіту за губернським кошторисом виділено лише 7,1% бюджетних коштів (145 750,11 руб.) [9, с. 3–5]. Борзенькі повітові земські збори виділили на розвиток медицини 191 247 руб. [2, с. 3]. Водночас для врегулювання медико-санітарних питань (в тому числі – фінансування протиепідемічної роботи) повітові земства почали створювати спеціальні санітарні комісії, до складу яких увійшли відомі представники місцевої земсько-медичної громади (В. М. Хижняков, Д. Р. Трizza та ін.) [31, с. 5].

Крім бюджетних коштів, земства використовували асигнування санітарних проектів, залучення субсидій та позик Всеросійського Земського Союзу або інших організацій для будівництва відповідних лікувальних закладів (лазаретів, шпиталів, заразних бараків), забезпечення їх необхідним обладнанням.

У січні 1915 р. Крелевецькі повітові земські збори асигнували на відкриття лазаретів та видачу матеріальної допомоги сім'ям запасного медперсоналу 11 тис. рублів. З цієї суми 8 тис. руб. (6 тис. руб. від повітового земства, 2 тис. руб. від губернського комітету) направлені на утримання двох лазаретів у м. Крелевець (один лазарет був розміщений у земській лікарні) та відкриття лазарету в м. Короп [11, с. 5–6]. Остерські надзвичайні повітові земські збори у квітні 1915 р. прийняли рішення відкрити в м. Острі, м. Гоголів та Нікольській Слободці інфекційні відділення для хворих та поранених воїнів за рахунок коштів Всеросійського Земського Союзу, повітового та губернського земств і протичумної комісії. Збори звернулися до губернської управи із проханням про

невідкладне постачання до Остерського повіту дезінфекційних засобів, брошур та плакатів, а у Всеросійського Земського Союзу запросили для Нікольсько-Слобідської лікарської дільниці мікроскоп. За вдале віспощеплення протягом року фельдшером Остерського повіту встановлена винагорода в розмірі 5 копійок [17, с. 5].

На травневих 1915 р. Борзенських надзвичайних повітових земських зборах під час засідання повітового комітету допомоги пораненим та хворим заслухана доповідь голови земської управи Г. Н. Товстолеса, в якій чиновник озвучив приблизну суму витрат (8 047,40 руб.) на обладнання та утримання шпиталю в с. Плисках та патронажей у м. Борзна. Оскільки утримання цих лікувальних закладів за оцінками спеціалістів дорівнювало 24 753,34 руб. (при загальних витратах на санітарну частину 328 000,74 руб.), голова земської управи запропонував звернутися за допомогою до Всеросійського Земського Союзу із проханням надати позику в розмірі 21 тис. руб., а залишок (118 000,74 руб.) покрити за рахунок асигновки земських зборів [1, с. 3–4].

Сосницькі повітові земські збори у липні 1915 р. дозволили місцевій управі взяти кредит (660 тис. руб.) у губернському земстві на організацію протиепідемічних заходів [22, с. 5–6]. Конотопські надзвичайні повітові земські збори прийняли рішення побудувати 3 інфекційні бараки в м. Конотоп та в с. Кошари загальною вартістю 26 666 руб. Через фінансові труднощі збори звернулися із проханням до губернського земства взяти на себе $\frac{2}{3}$ від суми всіх витрат на будівництво інфекційних приміщень [6, с. 4].

У вересні 1915 р. Ніжинські повітові земські збори прийняли постанову санітарної ради про будівництво нових бараків за рахунок позики сумою 15 тис. руб. під 4% річних [13, с. 6]. Остерські повітові земські збори у грудні 1915 р. дозволили управі взяти кредит 1 тис. руб. для пристосування приміщень 4-ох дезінфекційних камер у Острі, Гоголеві, Броварах та Нікольській Слободці [19, с. 6].

На січневому засіданні 1916 р. Чернігівські надзвичайні повітові земські збори порушили перед урядом клопотання про асигновку 150 тис. руб. для відкриття у 12 населених пунктах Чернігівського повіту санітарних об'єктів (дезінфекційні камери, лазні, пральні, колодязі) та будівництво заразних бараків [33, с. 4–5]. 2 лютого 1916 р. у зв'язку із зростанням епідемічних хвороб на засіданні Чернігівських губернських земських зборів вирішено для обслуговування колодязів запросити досвідченого техника з річним окладом 1 500 рублів та 2-ох бурових майстрів-монтерів (1 800 руб. на рік). Також збори просили надати губернському земству 30 тис. руб. на будівництво 10 бурових колодязів, 10 тис. руб. на боротьбу із холерою та 1 200 руб. на закупівлю слюсарного інструменту для ремонту бурових колодязів [7, с. 5–9]. За рішенням Борзенських повітових земських зборів у листопаді 1916 р. адміністрація місцевої лікарні отримала дозвіл на закупівлю рентгенівського апарату вартістю 1 тис. руб. Для тих фельдшерів, які не проживали у земських квартирах, були збільшені "квартирні" (до 15 рублів на місяць) [2, с. 3].

Сосницькі чергові повітові збори у січні 1917 р. розглянули клопотання повітового земства про засоби боротьби із чумою у розмірі субсидії 132 260 руб. на будівництво заразних бараків і дезінфекційних камер з пральними відділеннями та лазнями. Але виділена сума становила лише 21 600 рублів, і тому місцеве земство продовжило пошук додаткових коштів [24, с. 3–4]. Стародубські екстрені повітові збори на початку 1917 р. звернулися до губернського земства із проханням надати позику 30 тис. руб. строком на 15 років під 6% річних на обладнання у міській лікарні та амбулаторії нормального водопостачання [28, с. 3].

Через мобілізацію на фронт лікарсько-фельдшерського персоналу земства Чернігівської губернії почали запрошувати медиків на вакантні місця із підвищеним окладом, який значно перевищував їх річний дохід у довоєнний період.

Суразькі надзвичайні повітові збори у червні 1915 р. дозволили запрошувати лікарів з окладом 200 руб. на місяць (фельдшерів – 50 руб.) до закінчення війни [30, с. 4]. Остерські надзвичайні повітові земські збори прийняли рішення терміново запросити на час епідемії лікарів і фельдшерів із підвищеним окладом на місяць мобілізованих спеціалістів [18, с. 4–5].

У вересні 1915 р. Чернігівські надзвичайні повітові земські збори встановили підвищені оклади завідувачам лікувальних установ до 3 600 руб., діловодам – 1 200 руб., санітарним лікарям – 2 400 руб., писарям – по 480 руб. [32, с. 4–6]. Кролевецькі повітові земські збори у листопаді 1915 р. прийняли рішення про підвищення посадових окладів фельдшерського та середнього медичного персоналу на 20% [12, с. 5–6]. У червні 1917 р. Сосницькі надзвичайні повітові земські збори підвищили річну зарплатню лікаря від 3100 до 3950 руб., фельдшерки-акушерки та фельдшера – до 1700 руб., акушерки – до 1516 руб. [25, с. 4].

Але необхідно визнати, що кожне земство розподіляло кошти на власний розсуд і розглядало питання підвищення чи зменшення платні в залежності від ситуації. Так, на засіданні Чернігівських губернських земських зборів 7 лютого 1915 р. через перевантаження Чернігівської губернської земської лікарні збільшено кошторис на її утримання до 490 198,43 руб. та підвищені річні оклади 4-ох ординаторів лікувального закладу до 1,5 тис. руб. [7, с. 4–6]. Утім Стародубські повітові земські збори у жовтні 1915 р. зняли питання про підвищення заробітної плати фельдшерицям-акушеркам, незважаючи на те, що вони були більш кваліфіковані, ніж звичайні акушерки [26, с. 6].

У ситуації постійної епідемічної небезпеки земства почали страхувати життя та здоров'я медиків. На засіданні Чернігівських губернських земських зборів 7 лютого 1915 р. вирішено надавати одноразову допомогу сім'ям померлих від холери, висипного тифу, віспи та дизентерії (3 тис. руб. для сім'ї лікаря, 1 тис. руб. – сім'ї фельдшера, 500 руб. – сім'ї ротного фельдшера, сестри милосердя, санітара) [8, с. 4–6].

Протягом війни за старання виконання своїх обов'язків земсько-медичний персонал отримував "наградные". На Козелецьких повітових земських зборах у грудні 1915 р. представник від фельдшериць-акушерок Касаткіна виступила із пропозицією скасувати цю надбавку до посадового окладу. Проте збори визнали, що

“наградные” не суперечать принципам земської служби, і тому санітарна рада й надалі буде рекомендувати тих, хто гідний отримати нагороду [10, с. 3].

Крім того, земства преміювали та матеріально підтримували медичних працівників. У жовтні 1915 р. Стародубські повітові земські збори винесли подяки та нагородили медиків за успішну боротьбу з епідеміями [27, с. 2]. Ніжинські повітові земські збори доручили управі нагородити золотими жетонами “за продовжителю і плодотворною службою” фельдшерів П. Васильєва, І. Петрова, А. Мінченка та винести подяку всім медичним працівникам Ніжинського повіту [14, с. 7]. Сосницькі чергові повітові збори у листопаді 1916 р. нагородили золотим жетоном за 40-річну службу земству фельдшера Колкаша та призначили йому пенсію у розмірі 180 руб. до річного окладу [23, с. 2–3].

Паралельно із фінансовою підтримкою медперсоналу 16 травня 1917 р. Чернігівські губернські земські збори запровадили постійну допомогу пам'яті Г. Т. Скринського в розмірі 1 200 руб. на лікування службовців Чернігівського губернського земства, які захворіли на туберкульоз, у всіх санаторіях Російської імперії [20, с. 3]. Борзенські повітові земські збори у вересні 1917 р. прийняли рішення про виплату сім'ям лікарів та вчителів, які призвані на фронт і мали офіцерське звання, відповідну до лікарського (або вчительського) посадового окладу надбавку. Сімействам вчителів та фельдшерів, які не мали офіцерського чину, земство погодилося виплачувати зарплату повністю, але без надбавки [3, с. 5].

Таким чином, розглядаючи санітарну діяльність губернських та повітових земських зборів на Чернігівщині часів Першої світової війни, її не можна недооцінити. За період 1915–1917 рр. у 12 повітах Чернігівської губернії відбулося 30 земських зборів, де розглядалися різні питання протиепідемічної роботи. В умовах запровадження воєнного стану та за складної епідемічної ситуації земства Чернігівської губернії розв'язували кадрові проблеми, підвищували зарплатню медикам, надавали їх сім'ям матеріальну допомогу, знаходили кошти на будівництво санітарних приміщень та забезпечення лікувальних установ необхідним медичним устаткуванням. Звичайно, ця діяльність не була ідеальною, але значний практичний досвід, накопичений земствами в організації протиепідемічної роботи, не втратив своєї актуальності та продовжує слугувати гідним прикладом самовідданості в служінні своєму народові.

Список використаних джерел

1. Борзенское чрезвычайное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 22 (29 мая). – С. 3–4.
2. Борзенское очередное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 45 (4 ноября). – С. 3.
3. Борзенское уездное земское собрание // Черниговская земская газета. – 1917. – № 70 (12 сентября). – С. 5.
4. Из истории развития здравоохранения Черниговщины / [Гончаренко В. А., Груша А. Н., Петрик А. И. и др.]. – Чернигов : Десна, 1989. – 174 с.; Груша А. М., Дуля М. М. З історії медицини Чернігівщини / А. М. Груша, М. М. Дуля. – Чернігів : Деснянська правда, 1999. – 280 с.; Груша А. М., Пасталиця С. В., Дуля М. М. Розвиток медицини та фармації на Чернігівщині / А. М. Груша, С. В. Пасталиця, М. М. Дуля. – Чернігів : Деснянська правда, 2003. – 48 с.
5. Замдорг Л. Я. Основные этапы борьбы с туберкулезом на Черниговщине / Л. Я. Замдорг // Опыт борьбы с туберкулезом в Черниговской области. Тезисы докладов областной научно-практической конференции, сентябрь 1967 г. – Чернигов, 1967. – С. 9–12; Рябко Д. В., Колесников Н. В. К истории развития сани-
- тарно-противоэпидемической организации на Черниговщине / Д. В. Рябко, Н. В. Колесников // Опыт борьбы с туберкулезом в Черниговской области. Тезисы докладов областной научно-практической конференции, сентябрь 1967 г. – Чернигов, 1967. – С. 12–14.
6. Земская и городская хроника Черниговской губернии // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 29 (17 июля). – С. 4.
7. Киселевич О. Я. Черниговское очередное губернское земское собрание / О. Я. Киселевич // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 7 (12 февраля). – С. 5–9.
8. Киселевич О. Я. Черниговское очередное губернское земское собрание / О. Я. Киселевич // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 8 (19 февраля). – С. 3–6.
9. Киселевич О. Я. Черниговское очередное губернское земское собрание / О. Я. Киселевич // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 9 (26 февраля). – С. 3–5.
10. Козелецкое уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 50 (11 декабря). – С. 3.
11. Кролевецкое чрезвычайное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 4 (28 января). – С. 5–6.
12. Кролевецкое земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 45 (6 ноября). – С. 5–6.
13. Нежинское земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 37 (11 сентября). – С. 6.
14. Нежинское земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 51 (18 декабря). – С. 7.
15. Новгород–Северское уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 2 (9 января). – С. 3–4.
16. Новозыбковское очередное уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 1 (2 января). – С. 3–4.
17. Остерское чрезвычайное уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 16 (17 апреля). – С. 5.
18. Остерское чрезвычайное уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 25 (19 июня). – С. 4–5.
19. Остерское земское собрание (окончание) // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 49 (4 декабря). – С. 6.
20. Пособие туберкулезным на лечение // Черниговская земская газета. – 1917. – № 64 (22 августа). – С. 3.
21. Рогоза О. М. Діяльність в Україні по створенню і розвитку системи охорони здоров'я (1864–1917 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. М. Рогоза. – Харків, 2002. – 17 с.; Рубан Н. М. Розвиток земської медицини в Україні (1865–1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Н. М. Рубан. – Донецьк, 2004. – 20 с.; Мірошніченко Д. А. Земська медицина на терені України в другій половині XIX – на початку XX ст.: формування профілактичного напрямку: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Д. А. Мірошніченко. – Переяслав–Хмельницький, 2012. – 23 с.
22. Сосницькое чрезвычайное уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 31 (31 июля). – С. 5–6.
23. Сосницькое очередное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 48 (25 ноября). – С. 2–3.
24. Сосницькое очередное уездное земское собрание // Черниговская земская газета. – 1917. – № 1 (3 января). – С. 3–4.
25. Сосницькое чрезвычайное уездное земское собрание // Черниговская земская газета. – 1917. – № 51 (7 июля). – С. 4.
26. Стародубское уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 42 (16 октября). – С. 6.
27. Стародубское уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 43 (23 октября). – С. 2.
28. Стародубское экстренное уездное земское собрание // Черниговская земская газета. – 1917. – № 7 (24 января). – С. 3.
29. Суражское очередное уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 6 (6 февраля). – С. 3–4.
30. Суражское чрезвычайное уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 25 (19 июня). – С. 4.
31. Черниговское чрезвычайное уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 21 (22 мая). – С. 5.
32. Черниговское чрезвычайное губернское земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 36 (4 сентября). – С. 4–6.
33. Черниговское чрезвычайное уездное земское собрание // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 5 (29 января). –

C. 4–5.

References

1. Borzenskoe chrezvychaynoe zemskoe sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 22 (29 mya). – S. 3–4.
2. Borzenskoe ocherednoe zemskoe sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1916. – № 45 (4 noyabrya). – S. 3.
3. Borzenskoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya hazeta. – 1917. – № 70 (12 sentyabrya). – S. 5.
4. Yz ystoriyu razvityya zdavoohranenyya Chernihovshchyny / [Honcharenko V. A., Hrusha A. N., Petryk A. Y. y dr.]. – Chernihov : Desna, 1989. – 174 s.; Hrusha A. M., Dulya M. M. Z istoriyi medytsyny Chernihovshchyny / A. M. Hrusha, M. M. Dulya. – Chernihiv : Desnyans'ka pravda, 1999. – 280 s.; Hrusha A. M., Pastalytsya S. V., Dulya M. M. Rozvytok medytsyny ta farmatsiyi na Chernihovshchyni / A. M. Hrusha, S. V. Pastalytsya, M. M. Dulya. – Chernihiv : Desnyans'ka pravda, 2003. – 48 s.
5. Zamdorg L. Ya. Osnovnye etapy borby s tuberkulozom na Chernigovshchine / L. Ya. Zamdorg // Opyt borby s tuberkulezom v Chernigovskoy oblasti. Tezisy dokladov oblastnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, sentyabr 1967 g. – Chernigov, 1967. – S. 9–12; Ryabko D. V., Kolesnikov N. V. K istorii razvitya sanitarno-protivoepidemicheskoy organizatsii na Chernigovshchine / D. V. Ryabko, N. V. Kolesnikov // Opyt borby s tuberkulesom Chernigovskoy oblsti. Tezisy dokladov oblastnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, sentyabr 1967 g. – Chernigov, 1967. – S. 12–14.
6. Zemskaya y horodskaya xronika Chernihovskoy hubernyy // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 29 (17 yuulya). – S. 4.
7. Kiselevich O. Ya. Chernihovskoe ocherednoe hubernskoe zemskoe sobranya / O. Ya. Kiselevich // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1916. – № 7 (12 fevralya). – S. 5–9.
8. Kiselevich O. Ya. Chernihovskoe ocherednoe zemskoe sobranya / O. Ya. Kiselevich // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1916. – № 8 (19 fevralya). – S. 3–6.
9. Kiselevich O. Ya. Chernihovskoe ocherednoe hubernskoe zemskoe sobranya / O. Ya. Kiselevich // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1916. – № 9 (26 fevralya). – S. 3–5.
10. Kozeletskoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 50 (11 dekabrya). – S. 3.
11. Krolevetskoe chrezvychaynoe zemskoe sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 4 (28 yanvarya). – S. 5–6.
12. Krolevetskoe zemskoe sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 45 (6 noyabrya). – S. 5–6.
13. Nezhynskoe zemskoe sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 37 (11 sentyabrya). – S. 6.
14. Nezhynskoe zemskoe sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 51 (18 dekabrya). – S. 7.
15. Novhorod-Severskoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 2 (9 yanvarya). – S. 3–4.
16. Novozybkovskoe ocherednoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 1 (2 yanvarya). – S. 3–4.
17. Osterskoe chrezvychaynoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 16 (17 aprelya). – S. 5.
18. Osterskoe chrezvychaynoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 25 (19 yuunya). – S. 4–5.
19. Osterskoe zemskoe sobranya (okonchanya) // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 49 (4 dekabrya). – S. 6.
20. Posobyia tuberkuleznym na lechenya // Chernihovskaya zemskaya hazeta. – 1917. – № 64 (22 avhusta). – S. 3.
21. Rohoza O. M. Dyyal'nist' zemstv Ukrayiny po stvorennuyu y rozvytku systemy oхорony zdorovya (1864–1917 rr.): avtoref. dys. ... kand. yst. nauk : spets. 07.00.01 "Ystoriya Ukrayiny" / O. M. Rohoza. – Kharkyy, 2002. – 17 s.; Ruban N. M. Rozvytok zems'koyi medytsyny v Ukrayny (1865–1914 rr.): avtoref. dys. ... kand. yst. nauk : spets. 07.00.01 "Ystoriya Ukrayiny" / N. M. Ruban. – Donets'k, 2004. – 20 s.; Miroschnyenko D. A. Zemskaya medytsyna na tereni Ukrayiny v druhiyi polovyni XIX – na pochatku XX st.: formuvannya profilaktychnoho napryamu : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 "Istoriya Ukrayiny" / D. A. Miroschnyenko. – Pereyaslav-Hmelnytskyi, 2012. – 23 s.
22. Sosnytskoe chrezvychaynoe uездное земское sobranya

// Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 31 (31 yuulya). – S. 5–6.

23. Sosnytskoe ocherednoe zemskoe sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1916. – № 48 (25 noyabrya). – S. 2–3.

24. Sosnytskoe ocherednoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya hazeta. – 1917. – № 1 (3 yanvarya). – S. 3–4.

25. Sosnytskoe chrezvychaynoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya hazeta. – 1917. – № 51 (7 yuulya). – S. 4.

26. Starodubskoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 42 (16 oktyabrya). – S. 6.

27. Starodubskoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 43 (23 oktyabrya). – S. 2.

28. Starodubskoe ekstrennoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya hazeta. – 1917. – № 7 (24 yanvarya). – S. 3.

29. Surazhskoe ocherednoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 6 (6 fevralya). – S. 3–4.

30. Surazhskoe chrezvychaynoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 25 (19 yuunya). – S. 4.

31. Chernihovskoe chrezvychaynoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 21 (22 mya). – S. 5.

32. Chernihovskoe chrezvychaynoe hubernskoe zemskoe sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1915. – № 36 (4 sentyabrya). – S. 4–6.

33. Chernihovskoe chrezvychaynoe uездное земское sobranya // Chernihovskaya zemskaya nedelya. – 1916. – № 5 (29 yanvarya). – S. 4–5.

Katolyk A. V., the senior lecturer of Chair of Pedagogy and Methodology of History and Social disciplines teaching, Chernihiv National T. Shevchenko Teachers' Training University (Ukraine, Chernihiv), katolyk9@gmail.com

Panchenko V. I., PhD (History), Associated Professor of the Chair of History and Archeology of Ukraine, Chernihiv National T. Shevchenko Teachers' Training University (Ukraine, Chernihiv), val_panchenko@mail.com

Antiepidemic Activity of Zemstvo Meetings of Chernihiv Guberniya during 1915–1917

The medical and sanitary activity of the guberniya and povit zemstvo meetings in Chernihiv region during 1915–1917 is studied in the article in problematical and chronological order. The main attention is given to the financial and material aspects of the organization of the epidemic diseases control by local self-government on the territory of Chernihiv region. The forms of the participation of leading figures of local zemstvo and medical committee in creation of the effective sanitary system are determined. The changes of povit zemstvo medicine and the ways of solving personnel politics problems in medicine during the war time are solved.

Keywords: zemstvo, guberniya (region), zemstvo meetings, zemstvo medicine, zemstvo figure, zemstvo doctor, zemstvo feldsher.

Католік А. В., старший преподаватель кафедры педагогики и методики преподавания истории и общественных дисциплин, Черниговский национальный педагогический университет им. Т. Г. Шевченко (Украина, Чернигов), katolyk9@gmail.com

Панченко В. И., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и археологии Украины, Черниговский национальный педагогический университет имени Т. Г. Шевченко (Украина, Чернигов), val_panchenko@mail.com

Противоэпидемическая деятельность земских собраний Черниговской губернии в 1915–1917 гг.

В проблемно-хронологическом порядке исследуется медико-санитарная деятельность губернских и уездных земских собраний на Черниговщине в 1915–1917 гг. Основное внимание уделяется финансово-материальному аспекту борьбы с эпидемическими заболеваниями органами местного самоуправления на территории Черниговской губернии. Определены формы участия передовых деятелей местного земско-медицинского общества в создании эффективной санитарной системы, рассмотрены изменения уездной земской медицины, и пути решения земствами проблем кадровой политики в медицинской сфере в условиях военного времени.

Ключевые слова: земство, губерния, земские собрания, земская медицина, земский деятель, земский врач, земский фельдшер.

* * *